

ABDÜLHAMÎD EL-FERÂHÎ VE EMİN AHSAN EL-ISLÂHÎ'NİN GELİŞTİRDİKLERİ KUR'AN TEFSİRİ METODOLOJİSİ

İsmail ALBAYRAK*

Abstract

The Methodology of Exegesis Developed by Abd al-Hamîd al-Farâhî
and Amîn Ahsan al-Islâhî

Abd al-Hamîd al-Farâhî and his pupil Amîn Ahsan al-Islâhî are two significant figures concerning Qur'anic studies in the Indian subcontinent. Although Farâhî did not write any complete commentary on the Qur'an, Islâhî, who followed and developed his mentor's principles of interpretation, did write a complete commentary which is called *Tadabbur-i Qur'an*. This article tries to describe and analyse their methodology in the interpretation of the Qur'an and discusses their general approaches to the Qur'anic surahs. Although there are differences between these two exegetes, it must be said that the methodology they developed is very original. Both treated the Qur'anic surahs as a coherent unit, therefore they grouped them into different subsections. They found a specific theme in each section and subsection. Nonetheless, there is a one major theme in each surah and surah groups which they called *amûd*. More interestingly, they saw in the Qur'anic surahs not only thematic but also structural unity. Despite the originality of their approach, it is important to note that there are some problems which wait to be solved.

Giriş

Abdülhamid Birişik *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*¹ başlığı altındaki doktora teziyle Türkiye'de tefsir çalışmaları alanında çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Övgüye değer bu çalışmada yazar değişik sınıflandırmalarla Hind Altkıtasındaki tefsir hareketlerinin yanısıra, tarihi, siyasi, sosyal ve dinî gelişmeler, oluşumlar ve dönüşümlerle ilgili geniş bilgiler vermektedir. Çalışmanın genel olması tabii olarak Birişik'in tezinde bazı önemli detayların

* SAÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Yrd.Doç.Dr.

¹ Abdülhamid Birişik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul: İnsan Yay. 2001

derinlemesine sunulmasını engellemektedir. Bu makale, Birışık'ın üzerinde durduğu ve Türk okuyucusu tarafından yeteri kadar bilinmeyen² Abdülhamîd el-Ferâhî ve talebesi Emîn Ahsen el-İslâhî'nin geliştirdikleri tefsir metodolojisinin geniş bir analizini konu edinmektedir. Kaynak olarak Ferâhî'nin *Delâilü'n-Niẓâm, Esâlibü'l-Kur'ân* ve *et-Tekmil fî Usûli't-Te'vîl*³ adlı eserlerindeki görüşleri ile İslâhî'nin tefsiri üzerinde yapılan değişik çalışmalardan yararlanılmıştır.

Ferâhî ve İslâhî Kimdir?

Ferâhî Azamgarh'ın (Hindistan) Ferâha köyünde 1863'te doğdu. 20 yaşında Aligarh koleji'ne kabul edilen Ferâhî burada İbn Sa'd'ın *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*'ini Farsça'ya çevirdi. Lisans çalışmasını İlahabâd'ta bitiren Ferâhî Haydarabâd'ta değişik kolej ve medreselerde dersler verdi. Azamgarh'ın bir kasabası olan Saraî Mir'e geldiğinde, M. Şibli Numanî⁴ (ö.1914) ve kendisinin düşünceleri doğrultusunda kurulan, *Medresetü'l-İslâb*'ın başına geçti.⁵ Ferâhî Arapça, Urduca, Farsça'nın yanısıra İngilizce ve İbranice gibi dilleri bilmektedir. Alman oryantalist Joseph Horovitz'den İbranice'yi öğrenen Ferâhî, Thomas Arnold'tan felsefe ve Kitab-ı Mukaddes dersleri aldı. 1930 yılında vefat eden Ferâhî'nin yukarıda zikrettiğimiz eserlerinin yanı sıra *Müfredâtü'l-Kur'ân, Cemberetu'l-Belâğa, İmân fî Aksâmi'l-Kur'ân* adlı çalışmaları da vardır.⁶

1904'te Azamgarh'ın Bumhor kasabasında doğan Emîn Ahsen el-İslâhî ise 1922'de *Medresetü'l-İslâb*'tan mezun oldu. Bir müddet gazetecilik yapan İslâhî daha sonra Ferâhî'nin çağrısı üzere Saraî Mir'e gelerek Ferâhî'den ders almaya başlar. 1925'ten Ferâhî'nin vefatına kadar İslâhî'nin Kur'an ilimlerinin yanısıra

² İslâhî'nin tefsiriyle ilgili Urduca, Arapça ve İngilizce yüksek lisans ve doktora tezleri vardır.

³ Abdülhamid el-Ferâhî, *Resâilü'l-İmâm el-Ferâhî fî Ulûmi'l-Kur'ân: Delâilü'n-Niẓâm, Esâlibü'l-Kur'ân, et-Tekmil fî Usûli't-Te'vîl*, Azamgarh: ed-Dâiretü'l-Humeydiyyeh 1991; Ferâhî genelde Hamîdüddîn Ferâhî olarak tanınmaktadır. Ferâhî ve İslâhî'nin hayatları ve eserleriyle ilgili genel bilgi için bkz. (İshiyâq A. Zallî, 'Hamîdüddîn Ferâhî', *DİA*, XV.477-478 ve Abdülhamit Birışık, 'İslâhî, Emin Ahsen', *DİA*, XIX.191-193)

⁴ Ferâhî'nin kuzenidir.

⁵ Mustansir Mir, *Coherence in the Qur'an: A Study of Islâhî's Concept of Nazm in Tadabbur-i Qur'an*, Indianapolis: American Trust Publication 1986, 6-7; Batı'da İslâhî'yle ilgili en geniş araştırma yapan Pakistanlı akademisyen Mustansir Mir'dir.

⁶ *A.g.e.*, 7-8

felsefe, siyaset bilimi vb konularda yoğunlaştığını görmekteyiz. Ferâhî'nin vefatından sonra dönemin en meşhur muhaddisinden (Abdürrahmân Mübârekpurî, ö.1935) hadis dersleri alır.⁷ *Medresetü'l-İslâb*'ta idari görevlerde bulunan Islâhî *Islâb* dergisini de bu dönemlerde çıkarır. Ferâhî'nin çok sayıda çalışmalarını yayına hazırlayan Islâhî 1941'de Mevdudî'nin kurduğu *Cemaati İslamiye*'ye katılır. Hareketin entellektüel liderliğini yapan Islâhî, Mevdudî tutuklandığında *Nâib-i Emir* adı altında vekillik yapar.⁸ 1953'te Kadiyanilere karşı giriştiği mücadeleden dolayı 18 ay hapiste kalan Islâhî, 1950'lerde aksi yönde çok ısrar etmesine rağmen seçimlere katılan Mevdudî'yi eleştirerek *Cemaati İslamiye*'den 1957'de ayrılır.⁹ 1958'de *Tanzîm-i İslâmî* adı altında bir organizasyon kurdu fakat fazla başarı gösteremez. 1959'da *Mîsâk* dergisini çıkarmaya başlar. Tekrar ilmi çalışmalarına geri dönen Islâhî'nin bu dergide ilk iki cildi 1967'de çıkan ve 8 cilt olarak 1980'de tamamlanan tefsiri, *Tedebbür-ü Kur'an*, tefrika edilmeye başlanır. Islâhî 1980'de Lahor'da *İdâre-i Tedebbür-i Kur'an ve Hadîs* adlı bir enstitü kurar. Bazı müslüman ve gayr-i müslim araştırmacıları da etkileyen Islâhî 15 Aralık 1997'de Lahor'da vefat etti. Tefsirinin yanında çok sayıda eser veren Islâhî'nin en önemli Arapça ve Urduca çalışmalarından bazıları şunlardır: *Mebâdiyi Tedebbür-i Kur'an*, *Tezkiyeyi Nefs*, *İslâmi Riyâset*, *İslâmi Kânûn Ki Tedvîn*.¹⁰

Ferâhî ve Islâhî'de Nazm (Nizâm) Teorisi ve Te'vîl Sorunu

Ferâhî, Islâhî'nin aksine, Kur'an'ın tümünü tefsir etmedi. Bununla beraber Islâhî'nin tefsirinde takip ettiği metodu genel hatlarıyla belirleyen Ferâhî'nin kendisidir. Her ne kadar şahsına ait bir tefsiri olmasa da bazı Kur'an sûrelerini geliştirdiği metot çerçevesinde tefsir ettiği bilinmektedir. Ferâhî *Delâilü'n-Nizâm* adlı eserinde Kur'an'ın mevcut tertibiyle ilgili geniş bilgiler vermektedir. Ona göre Kur'an, âyet ve sûreleriyle mükemmel bir tertip ve *naẓm* içermektedir. Bu mükemmelliği incilerden oluşmuş kolyeye benzetmektedir.¹¹ Bu yaklaşımla

⁷ *A.g.e.*, 8

⁸ Birşık, *a.g.e.*, 260; Mir, *a.g.e.*, 8

⁹ Birşık, *a.g.e.*, 261

¹⁰ Mir, *a.g.e.*, 8-9; Birşık, *a.g.e.*, 261

¹¹ Ferâhî, *Delâilü'n-Nizâm*, 14

Ferâhî Kur'an'daki âyet ve sûrelerin mevcut tertibini tamamen tevkîfî olduğunu kabul etmektedir.

Ferâhî Kur'an sûrelerinin elimizdeki tertibinin sanki iniş sırasının tersi gibi olduğunu belirterek bazı gayr-i müslimlerin Kur'an'ın tertibiyle ilgili sıkıntıya düşüklerini de kaydetmeği ihmal etmemektedir.¹² Ferâhî, Kur'an âyet ve sûrelerinin kendi içinde bir bütünlük arzetmesinin selefleri tarafından fazla incelenmemesine de değinmektedir. Her ne kadar onlar *münâsebet* ilminin yüce bir ilim olduğunu ısrarla vurgulasalar da, pratikte yaptıkları bir âyet ya da sûrenin kendisinden önceki veya sonraki âyet ve sûreyle olan ilişkisini göstermekle sınırlı kaldığını belirtmektedir. Bu aşamada Ferâhî kırgın bir tonla bize şunları aktarmaktadır: 'Onlar *münâsebeti* yüce bir ilim yapacaklarına, *tenâsübü* Kur'an'ın anlaşılmasında önemli bir faktör olarak görselerdi çok daha iyi olurdu. Çünkü insanlar ona özel bir ilimmiş gibi davrandılar ve zorluğundan dolayı da onu terkettiler.'¹³ Ferâhî, Kur'an'ın 23 yıllık bir süreçte inmesini, düzenli bir ifadenin oluşması için sözün belirli bir konu etrafında dönmesi gerektiğini, halbuki Arap şiirinde çok açık görüldüğü gibi Arabın ifade tarzı kesik kesiktir ve genelde bu tür anlatımlarda bütünlük yoktur, bu nedenle Arabın alıştığı ve konuştuğu ifade şeklinde *nazm*¹⁴ oluşmamaktadır, Kur'an'ın da Arabın diliyle indiği göz önünde bulundurulduğunda benzer problemin orada da olması gerektiğini ve son olarak da Kur'an te'viliyle ilgili sayısız görüşlerin varlığını açıkça Kur'an'da nazımsal bir bütünlüğün yokluğunu göstermektedir şeklinde yapılan itirazların da üzerinde durmakta ve bunlara ciddi tenkitler getirmektedir.¹⁵ Bu arada şunu hemen belirtmeliyiz ki, Ferâhî'nin *münâsebet* anlayışı seleflerinden farklılık arzetmektedir. O kendini sadece âyetlerin birbiriyle olan ilişkileriyle sınırlamaz, bilakis o *tenâsübü* nizâmın bir parçası kabul edip sûreye tek bir cümle gibi bakabilme kabiliyetini gösterebilen bir müfessirdir.

¹² *A.g.e.*, 97

¹³ *A.g.e.*, 97 (dipnot)

¹⁴ Ferâhî ve Islâhî'nin *nazm* anlayışı geleneksel usûl kitaplarında geçenden farklılık arzetmektedir. Makalemizin ilgili bölümünde konu hakkında geniş bilgi verilecektir.

¹⁵ *A.g.e.*, 32-37

Kur'an sûrelerinin elimizdeki tertibinin ve bu sûrelerin uzunluk ve kısalıklarının özel hikmetlerinin olduğunu kabul eden Ferâhî, müfessirin yapması gerekenin âyet ve sûreler arasındaki ilişkiyi bütün açıklığıyla göstermesidir, demektir. Ferâhî Kur'an'dan en yüksek seviyede faydalanmak için bunun bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Ferâhî'nin bu ilişkinin gösterilmesiyle ilgili açıklamaları klasik *münâsebet* anlayışının sınırlarını aşmaktadır. Kanımca Ferâhî'nin daha sonra da Islâhî'nin konuyla ilgili yaklaşımları onları diğer müfessirlerden ayırmaktadır. Ferâhî'ye göre *tenâsiib nizâmın* bir parçasıdır. Âyetlerde *tenâsiib*, kelimada ise *nizâm* vardır. Her zaman âyetler veya sûreler arası *münâsebet* kurmak mümkün olmayabilir, bununla beraber her zaman sûrelerde *nizâm* vardır. Başka bir ifadeyle *nizâm* her sûrenin muşahhas bir sûretinin olması demektir.¹⁷ *Nizâm*da Kur'an'ın tamamı bir bütünlük arzeder ve *nizâm*, Ferâhî'nin ifadesiyle *inne'n-nizâme le-hüve's-sebîlü'l-vahîd ilâ fehmî'l-kur'ân* (*nizâm* -bizi- Kur'an'ın anlaşılmasına götüren biricik yoldur).¹⁸ Bu açıklamalarıyla Ferâhî *nizâm münâsebetten* farklı gördüğünü belirtmektedir. Ona göre *nizâm münâsebet* ve tertibin devamlı üzerindedir. Bu nedenle Ferâhî bu bağlamda *nizâm*dan bahseden ilk kişinin kendisi olduğunu söylemektedir.¹⁹

Ferâhî, *nizâm* tefsir anlayışının merkezine yerleştirmesinin tamamen Kur'an'dan kaynaklandığını belirtmektedir. Kur'an'ın kendisi üzerinde düşünülmesi gerektiğiyle ilgili emirleri *-tedebbür/tezekkür/tefekür*-²⁰ Ferâhî *nizâmın* belirlenmesinde en önemli adım olarak görmektedir.²¹ Diğer bir ifadeyle

¹⁶ *A.g.e.*, 26

¹⁷ *A.g.e.*, 86; *Nazm* konusundaki hassasiyet Ferâhî'yi Kur'an sûrelerindeki *nazm* bulamayacağı endişesiyle mukallidın Kur'an'ı mütâalasının caiz olmayacağı görüşüne sevk etmiştir. (Ferâhî, *a.g.e.*, 137-138)

¹⁸ *A.g.e.*, 22

¹⁹ *A.g.e.*, 86

²⁰ Ferâhî'nin bu temel düşüncesinde etkili olan klasik alimleri tesbit gerçekten çok güçtür. Bununla beraber *Febmu'l-Kur'ân*'ın sahibi Hâris el-Muhâsibî'nin *tedebbür/tezekkür* ve *tesebbüt* vurgusunun bize ışık tutacağı kanısındayım. (*Febmu'l-Kur'ân* hakkında geniş bilgi için bak. Adil Öksüz, *Tefsir Usûlü Açısından Hâris el-Muhâsibî'nin Febmu'l-Kur'ân'ı*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi –Basılmamış Yüksek Lisans Tezi- 1996)

²¹ *Tedebbürün* yanısıra, Kur'an'daki fâsılalar, tekrarlar, âyetlerin açık bir üslupla birbirlerine birleşmesi gibi unsurlar Kur'an'da *nizâm* aramayı zorunlu kılmaktadır. Ferâhî bazı akli delillerle de *nizâm* temellendirmektedir. Sözgelimi, Kur'an'ın *nazm* dinin *nazmını* gerektirmektedir, eğer bu *nazm* kabul edilirse İslam itikad ve şeriatinin de *nazmı* olduğu anlaşılacaktır. (Ferâhî, *Delâilü'n-Nizâm*, 39-45)

nizâm Kur'an üzerinde düşünmekten -*tedebbür*- başka bir şey değildir. Kur'an üzerinde düşünmeyene *nizâm* kapalı kalacaktır. Müfessir *tedebbürü* nisbetinde Kur'an'ı anlar. Bu nedenle *nizâmın* ışığında Kur'an'ı anlamaya çalışan te'vîlde yanlışlık yapmaz. Ferâhî *nizâm* ümmetin alimlerinin bilmesini dinî bir zorunluluk olarak algılamaktadır.²² Ona göre *nizâm* örgüsü ortaya çıkarılmadan Kur'an anlaşılabilir, anlaşılabilir de yanlış anlaşılır. Bu tür bir yanlış anlamayla da irşad hiç bir zaman gerçekleştirilemez. Ferâhî'nin *nizâm* üzerindeki ısrarının onun nesnel anlama ile ilgili yorumlarıyla fazlasıyla örtüşmektedir. Ferâhî'ye göre *nizâm* ve te'vîl iç içedir. Birbirlerinden ayıramazlar. Ferâhî *nizâm* ve te'vîl usûlünün müstakil bir ilim olması gerektiğini belirttikten sonra müslüman alimlerin bunu başaramadığını söylemektedir. *Nizâm* veya te'vîl Kur'an'ın anlaşılmasında müfessiri şahsi yorumdan (*rey*) kurtarmak için gereklidir.²³ Kur'an âyetleri kesinlik ifade eder, bu nedenle bir te'vîli (anlamı) vardır, bu anlam (te'vîl) ise Kur'an'ın *nizâmî* manasına muhalefet etmez; böylece *nizâm* müfessiri tek ve otantik manaya götürür.²⁴ Bu *nizâm* göremeyenler ise Kur'an'ı anlamada ayrılığa düşmüşlerdir.²⁵ Özetle, Ferâhî'ye göre, *nizâm*da vahdet ve ittifak vardır. Kur'an'ın yüce manaları ancak *nizâm*'ı düşünmekle ortaya çıkar.

Bu açıklamalardan sonra akla gelen ilk soru *nizâmın* belirlenmesindeki kriterlerin tesbiti olacaktır. Her bir sûrede genel bir *nizâmın* varlığını kabul eden Ferâhî *nazm* ve *nizâm* kavramları arasında fark edilir bir ayrım yapmamaktadır. Kur'an'da üç çeşit *nazm* vardır:²⁶

- i. Bir âyetin kelimeleri (parçaları) arasındaki *nazm*
- ii. Âyetlerin sûre içerisindeki *nazm*
- iii. Sûreler arasındaki *nazm*.

Âyet, âyet grupları, sûre ve sûreler arası bütünlüğün gösterilmesi için nizamın belirlenmesi gerekmektedir. Ferâhî bunun kolay olmadığını

²² *A.g.e.*, 22

²³ Ferâhî, *et-Tekmil fî Usûli't-Te'vîl*, Azamgarh: ed-Dâiretü'l-Humeydiyyeh 1991, 212-215

²⁴ *A.g.e.*, 239, 261

²⁵ Ferâhî'ye göre müfessirin hususi bir mezhebi olmamalıdır. Şâyet varsa, müfessir mezhebi doğrultusunda yorum yapacaktır, bu bazan doğruyu yanlış, bazan da yanlış doğru göstermeye sebep olabilir. (Ferâhî, *Delâilü'n-Nizâm*, 137)

²⁶ Ferâhî, *Delâilü'n-Nizâm*, 61

farkındadır. Cümlelerin nahiv²⁷ bakımından parçalara ayrıldığını (fil, fail, mübteda, haber vb.) belirten Ferâhî kelimelerin tertibi vb. yönlerden parçaları vardır²⁸ demekle nizamın belirlenmesinde ilk adımı atmaktadır. Kelamın bu parçalarından en önemlisi, Ferâhî'nin ana konu anlamında kullandığı *amûd*'tur. *Amûd*'un belirlenmesi *nizâm*'ın belirlenmesini netice vermektedir, bu nedenle Ferâhî *amûd*'un belirlenmesini işlerin en zoru olarak algılamaktadır.²⁹ *Amûd*'un belirlenmesi *nizâm*'ın belirlenmesinin en önemli sebebi olduğundan, Ferâhî onun belirlenmesini en zor iş olarak tanımlar. *Amûd* sûre içinde kelamın tertip parçalarıyla direk ilişkili değildir, bununla beraber Ferâhî *amûd*'u kelam içinde var olan bir ruh gibi görmektedir.³⁰ Özetle *amûd* sûre içindeki ana konudur ki âyetler konu açısından onun etrafında yoğunlaşır.

Ferâhî *amûd*'un ortaya çıkmasının kişinin Kur'an üzerinde çok fazla düşünmesiyle ilişkili olduğunu sık sık vurgulamaktadır. Ferâhî'ye göre, şâyet *amûd* ilk okumada ortaya çıksaydı *teemmül/tefekükür/tedebür/tezekkür*'e gerek kalmazdı. Bu nedenle *amûd*'un ortaya çıkarılması zaman isteyen bir uğraşıdır; fakat *amûd*'un bulunması imkansız da değildir. Kur'an *müteşâbih^{an} mesâniye* sûretinde indiğinden dolayı ikili benzerliklerle doludur. Ferâhî *amûd*'un ortaya çıkarılmasında sûreler ve sûre içindeki âyetler arasındaki benzerliklerden yararlanılması gerektiğini söylemektedir.³¹ *Mesânî* (*me'âkid, me'âtif, mefâsil*) olarak nitelediği bu benzerliklerin yanısıra *mebhas* (konu), bağlam, *me'âlimu's-süver* (bazı

²⁷ Ferâhî cümlelerin nahiv yönünden anlaşılmasını Kur'an'ın *zâhiri*, kelam'ın *nazmını* anlamayı ise Kur'an'ın *bâtını* olarak algılamaktadır. Bu tür bir sınıflandırma işârî tefsirlerin *zâhir-bâtın* ayrımından tamamen farklıdır. *Zâhir bâtına* kesinlikle muhalefet etmez. Benzer bir yaklaşımı Şâtîbî'de de görmek mümkündür. Ona göre, Kur'an'ın *zâhiri* Arabın anlayışına, *bâtını* ise Allah'ın muradına işaret etmektedir. Kısaca Şâtîbî şöyle demektedir 'tedebür hâsil olunca Kur'an'da kesinlikle ihtilaf kalmaz'. Her ne kadar *nizâm* vurgusu yoksa da *tedebür* anlayışı Ferâhî'ninkine benzemektedir. Ebû İshâk eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fî Usûli'l-Şer'a*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1991, III.246-247)

²⁸ Kelamın parçalarını ikiye ayırmaktadır: *icmalî* (*amûd, tembîd, menbâc, bâtime*) ve *tafsîlî* (*ta'lîl, tefri', ta'sîl, tafsîl li mücmel, irâdü'l-müşâbih, irâdü'l-mükâbil ve'd-d(z)ud, tembîh bi'l-va'd ve'l-va'id ve't-tahsîn ve't-takbîl*)

²⁹ Ferâhî, *Delâilü'n-Nizâm*, 89

³⁰ *A.g.e.*, 89

³¹ *A.g.e.*, 90

âyetlerin öğreticilik ve içerik bakımından daha önemli olması)³² ve *mevkiu'l-keîâm* (sözün hangi konuyu ele aldığı) gibi özelliklerin de bilinmesi *amûd*'un ortaya çıkarılmasında rol oynayan önemli faktörlerdir.

Islâhî, hocası Ferâhî gibi, her sûrede âyet gruplarının etrafında yoğunlaştığı bir ana konunun varlığını kabul etmektedir. Bu ana konunun tesbitinde Islâhî ele aldığı her sûreyi öncelikle bölümlere ayırarak işe başlamaktadır. Bölümlere ayırırken kullandığı kriter sûrede bulunan âyet grupları arasındaki konu değişikliğinden başka bir şey değildir. Daha sonra ayırmış olduğu her bir bölümü tekrar ele alan Islâhî bu bölümlerdeki ortak konuyu bulmaya çalışmaktadır. Son safhada ise bu bölümlerin içerdiği değişik anahtar konuları (tema) bir araya getirecek merkezi konuyu tesbite çalışır ki bu da sûrenin *amûd*'udur.³³

Ferâhî ve Islâhî sûrelerin tekrar tekrar okunması sonucunda her bir sûrede bulunan ana *amûd*'un ortaya çıkacağını söylemektedirler. Her sûrenin özel *amûd*'unun yanısıra bir de sûre gruplarının genel *amûd*'u var ki Islâhî onu *câmi amûd* (ana tema) olarak adlandırmaktadır.³⁴ Bu tür Kur'an okumaları, Kur'an'ın tamamen bütünselliğini savunur ve O'nun bir bütün olarak eş zamanlı okunmasını ön görür. Ayrıca bu okuma Kur'an sûrelerinde konusal bütünlüğün yanısıra yapısal bir bütünlüğünün varlığını da kabul etmektedir. Şâyet 14 asırlık tefsir geleneğimize bir göz atarsak bu tür bir yaklaşımın, yani Kur'an'ın hem konu hem de yapı bakımından bütünlüğünün vurgulanmasının, tefsir geleneğinde rahatlıkla ilk olduğunu söyleyebiliriz. Ferâhî ve Islâhî için *amûd*'un tesbiti ve dolayısıyla Kur'anî *naẓm*'ın ortaya çıkarılması, Birışık'ın da belirttiği gibi,³⁵ Kur'an'ı tefsir etmekten ziyade anlama çabasından başka bir şey değildir.

Ferâhî ve Islâhî'ye Göre Te'vîl³⁶ Usûlü

³² Ferâhî örnek olarak Hadîd suresinde tesbit ettiği sekiz tane önemli âyeti (*me'âlimu's-suver*) zikretmektedir. (Âyetler sırasıyla: 2, 12, 16, 20, 25, 27, 28, 29). Ferâhî'ye göre bu âyetler sure içindeki köşe taşları gibidir (Ferâhî, *Delâilü'n-Nizâm*, 93)

³³ Neal Robinson, *Discovering the Qur'an: A Contemporary Approach to a Veiled Text*, London: SCM Press 1996, 272

³⁴ Birışık, *a.g.e.*, 265

³⁵ *A.g.e.*, 274

³⁶ Ferâhî ve Islâhî'de te'vîl anahtar kelimedir. Te'vîl'de *tedebbür* vardır. Bu nedenle tefsir yerine te'vîl kullanımında geliştirdikleri metodolojinin önemli bir yeri vardır.

Ferâhî te'vîl ile ilgili risalesinde alimlerin te'vîli, usûl-i fikh içerisinde değerlendirilmesinden dolayı memnuniyetsizliğini ifade eder.³⁷ Daha önce de belirtildiği gibi o te'vîl usûlünü müstakil bir ilim olarak görmeyi arzulamaktadır. Tasavvufçular Kur'an'ı zanlarına göre, kelamcılar ise muhaliflerine cevap vermek için kullandılar diyen Ferâhî, nesnel anlamının zorunluluğuna ısrarla dikkat çekmektedir. Ferâhî'ye göre, *tedebbür* Kur'an'ı doğru anlamaya, *nizâm* (*nazm*) ise farklı anlayışlardan kurtarmaya vesiledir. Bunlardan sonra Ferâhî bazı genel prensipler zikretmektedir:

- i. Kur'an Allah'ın Kelam'ıdır, birbirine muhalefet etmez³⁸
- ii. Müteşâbihler muhkemlere irca edilmelidir
- iii. Anlam akıl ve Kur'an'dan çıkarılmalıdır (*asli'l-usûl*)
- iv. Kur'an'ın zahiri anlamından zayıf delillerle çıkılmaz, Kurânî ifadeyi mecazî kabul edebilmek için sağlam karinelere ihtiyaç vardır.
- v. Değişik ihtimallerde en güzel ve sağlam *nizâm* ve *amûd* tercih edilmelidir.
- vi. Kur'an merkezde olmalı ve rivâyetler Kur'an'a göre değerlendirilmelidir. Ferâhî bu konuda çok ısrarlıdır, ona göre, sünnet (hadis) hüküm açısından Kur'an'a yeni hiçbir şey eklemeyiz, sadece kapalı yerleri açar veya genişletir. Bu nedenle hadis sahihse Kur'an'la tamamen uyum içerisinde.³⁹
- vii. Kur'an'ın yorumunda geçmiş milletlerin tarihini ve kitaplarını göz önünde bulundurmak.⁴⁰

İslâhî temelde hocası Ferâhî'nin metodolojisini benimsemekle birlikte, Ferâhî'nin biraz soyut biraz da dağınk usûlünü sistematik bir şekilde ortaya

³⁷ Ferâhî, *et-Tekmil fî Usûli't-Te'vîl*, 213

³⁸ Ferâhî nesh konusunda bir şey söylememektedir, fakat te'vîl usûlüyle ilgili yazdıklarına bakılırsa, bana Kur'an'da mensuh âyetin olmadığı görüşünü benimsediği izlenimi vermektedir.

³⁹ Benzer bir yaklaşımı benimseyen İslâhî Nur suresinin 2. âyetinin te'vîlinde fakihlerin zina suçuyla ilgili yaptıkları evli ve evli olmayan ayrımının hiç bir temelini olmadığını, iki gruba da aynı cezanın uygulanması gerektiğini, onun da Kur'an'da belirtilen cezadan başkasının olmadığını söylemektedir. (Mir, *a.g.e.*, 8)

⁴⁰ Ferâhî, *et-Tekmil fî Usûli't-Te'vîl*, 225, 241, 275

koymaktadır. *Vesâ'ilü't-tevîl* olarak adlandırdığı 'yorum prensiplerini' iki ana gruba ve bu grupları da değişik alt başlıklara ayırır:

1. Dâhilî Prensipler
 - i. Kur'an'ın dili (sağlam bir Arapça bilgisi, İslam öncesi Arapça burada ayrı bir öneme sahiptir.)
 - ii. Kur'anî *naẓm* (konusal –tematik- ve yapısal bütünlük)
 - iii. *Neẓâir* (Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinden başka bir şey değildir.)
2. Hâricî Prensipler
 - i. Mütevâtir sünnet
 - ii. Hadis (ve Sahabe sözleri)
 - iii. *Esbâb-ı nuẓûl*
 - iv. Kur'an tefsirleri
 - v. Kur'an'dan önceki ilahi kitaplar
 - vi. Eski Arap tarihi

İslâhî'ye göre 3 dâhilî ve 1 hâricî (Mütevâtir sünnet) prensip *kat'î*dir (kesin/ana), diğerleri ise *ẓannî* prensipleri oluşturmaktadır.⁴¹ Mir, bu sınıflandırma ile klasik usûl kitaplarında geçen sınıflandırma (Kur'an, Sünnet, Sahabe, Tabiîn, müfessirin kendi yorumu) arasında ilginç nüanslar tesbit etmektedir. İslâhî'ye göre bu sınıflandırma da klasik usûlcülerde olduğu gibi bir derecelendirme söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle İslâhî daha genel bir bakış açısına sahiptir. Mütevâtir sünnet ve hadis arasındaki fark, birinin *kat'î* diğerinin *ẓannî* olmasıdır. Bu nedenle İslâhî ikisini aynı kategoride değerlendirmemektedir. İslâhî *esbâb-ı nuẓûl*'ü öncelikle Kur'an'dan çıkartmaya çalışmaktadır. Nasıl ki bir doktor hastanın reçetesine bakmakla hastalığı bilebilir, müfessir de öncelikle Kur'an'a bakmalıdır. Şâyet Kur'an'da göremiyorsa, yine Kur'an'ın işaretiyle *esbâb-ı nuẓûl*'e sadece yapılacak te'vîle yardımcı olması umuduyla bakılır. İslâhî'nin tefsirlere yaklaşımı da ilginçtir. Tefsirler, *kat'î* prensiplerle yapılan yorumu teyid için kullanılmalıdır. Ehl-i Kitap'a ait kaynaklar konusunda hocası Ferâhî gibi İslâhî'de önemle durur. Klasik tefsirlerin kullandıkları malzemenin çoğu bu kitaplardan kaynaklanmamaktadır, bu nedenle Kitap-ı Mukaddes'in eleştirel bir gözle tekrar

⁴¹ Mir, *a.g.e.*, 25-26

okunmasına ihtiyaç vardır. Eski Arap tarihi konusunda da *esbâb-ı nuşûl*'de sergilediği tutumu izlemek mümkündür. Böyle bir tarihin bilinmesi mevcut kaynaklardan dolayı çok kolay olmadığından, Islâhî'ye göre o dönemi yine Kur'an'a bakmakla belirlemek en güvenli yöntemdir.⁴²

Sûre Grupları ve Sûre Çiftleri

Kur'an'ın anlaşılmasında Ferâhî ve onu takiben de Islâhî'nin ortaya koydukları en orijinal yaklaşımlardan birisi de onların sûreleri gruplara ayırmalarıdır. Islâhî'nin bir başka özelliği de sûreleri çiftleştirmesi ve bunları beraber (sinoptik) okumasıdır. Aşağıda detaylandıracağımız bu yaklaşımda Kur'an'ı anlama çabalarının farklı örneklerini görmek mümkündür.

1. Sûre Grupları

Ferâhî Kur'an sûrelerini 9 gruba ayırırken, Islâhî 7 gruba ayırmaktadır. Her ne kadar sûre grupları ile ilgili ana fikir Ferâhî tarafından ortaya konulduysa da onu tefsirinde pratik olarak uygulayan Islâhî'dir. Ferâhî Hûd sûresinin ilk âyetini⁴³ esas alarak şöyle bir çıkarsamada bulunmaktadır: 'Kur'an'ın aslı Mekkî sûrelerdir (*ubkîmet âyâtubî*), Medine'de inen sûreler ise Mekkî sûrelerin içine giren, onlarla yanyana gelen (bitişen) geniş inci taneleri gibidirler (*summe fussile*).⁴⁴ Ferâhî burada kısaca Mekkî sûrelerin teorisini Medine'de inen sûrelerin de pratiğini içerdiğini söylemektedir.⁴⁵ Ferâhî sûreleri gruplandırma işini bu âyetle temellendirdikten sonra her bir grubun Mekkî sûrelerle başladığını ve Medenî sûre veya sûre gruplarıyla bittiğini belirtmektedir. Bu gruplandırma bir taraftan Medenî sûrelerin Mekkî sûrelerin yanındaki konumunu belirlerken (Mekkî sûrelerde icmalen verilen bilgilerin Medine'de inen sûrelerde tafsilânen açıklanması) öte taraftan da her bir grup içinde temel *amûd*'un mantikî gelişim sürecini göstermektedir. Ferâhî'nin 9 sûre grubu şu şekildedir:

1. (1-5): 1 Mekkî, 2-5 Medenî

⁴² *A.g.e.*, 26-27

⁴³ *Elîf Lâm Râ* (bu) Kitaptır ki, hikmet sahibi, herşeyden haberi olan (Allah) tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da güzelce açıklanmıştır.

⁴⁴ Ferâhî, *Delâilü'l-Niżâm*, 103

⁴⁵ Benzer bir yaklaşımı Şâtibî *el-Muwâfakâf*'ında dile getirmektedir (eş-Şâtibî, *a.g.e.*, III.32-36). Konuya dikkatimi çeken muhterem hocam Prof.Dr. Yusuf Işıcık bey'e teşekkür ederim.

2. (6-9): 6-7 Mekkî, 8-9 Medenî
3. (10-22) 10-21 Mekkî, 22⁴⁶ Medenî
4. (23-24) 23 Mekkî, 24 Medenî
5. (25-33) 25-32 Mekkî, 33 Medenî
6. (34-49) 34-46 Mekkî, 47-49 Medenî
7. (50-66) 50-56 Mekkî, 57-66 Medenî
8. (67-112) Mekkî, 110 (Medenî)⁴⁷
9. (113-114) Mekkî ya da Medenî olduğu belirtilmemiştir.⁴⁸

Ferâhî bu 9 grubun her biri için bir *amûd* tayin etmemektedir. Özellikle ilk 24 sûrenin ana konularıyla ilgili müstakil, diğerleriyle ilgili de grup şeklinde bilgiler vermektedir. Genel olarak seçilen konuların başında ‘İslâm, imân, şeriat, ahkâm, inzâr, tebşîr, azap, kıyamet, fetih, harb, sabır vb’ gelmektedir. Bu yaklaşım Ferâhî’nin ayırdığı grupların her birisinde genel bir *amûd*’un olmadığı sonucunu doğurmaktadır. Islâhî ise Ferâhî’den farklı olarak Kur’an sûrelerini 7 gruba ayırmakta ve bu grupların her biri için genel bir *amûd* belirlemektedir. Islâhî’nin 7 rakamı üzerindeki ısrarı ise Kur’an ve hadis’e dayanmaktadır. Hicr sûresinin 87. âyetinde ‘Andolsun sana tekrarlanan (ikililerden) yedi –*seb’an mine’l-mesânî*- ve bu büyük Kur’an’ı verdik’ ve Zümer sûresinin 23. âyetindeki ‘Allah sözün en güzelini, birbirine benzer ikişerli –*kitâb^{en} müteşâbib^{en} mesâniye*- kitap halinde indirdi’ ifadelerini Islâhî Kur’an’ın 7 gruba ayrılması ve sûre çiftleri için Kur’anî bir delil kabul etmektedir. Hadisler konusunda ise, Islâhî Hz. Peygamberin 7 harf –*seb’at-ü abruuf*- hakkındaki buyruklarıyla onun bazı sûreleri namazda çifleştirerek okumasını zikretmektedir.⁴⁹ Islâhî’ye göre sûre grupları:

⁴⁶ 22. sure Hac suresidir, Ferâhî bu sureyi Medenî kabul etmektedir, çok sayıda Mekkî ya da bazı âyetleri Mekkî bazıları Medenî kabul eden alimler vardır.

⁴⁷ Ferâhî bu grubu bir bütün kabul etmektedir. Üç istisnası vardır: Mutaffifin, Nasr ve Tebbet sureleri. Ferâhî’nin bu sureleri ayırırken Mutaffifin’in Medenî olmasına rağmen Mekkî sureler içine girmiştir demesi, Tebbet’inde Mekkî olmasına rağmen sonradan bu gruba dahil etmesi ve tek Medenî sure olan Nasr’ın da bu grupta mutâla edilmesi garip karşılanmamalıdır. Bu tür bir tasnif onun *en-naẓm et-târîhi* ayrımı ile yakından ilgilidir. *En-naẓm et-târîhi* surelerin tam olarak indiği dönemi anlatmaktadır: ilk Mekke dönemi, hicretten hemen önce (Tebbet gibi) ya da sonra, fetihten hemen önce (Nasr gibi) veya sonra vb. (Ferâhî, *Delâilü’l-Niẓâm*, 101)

⁴⁸ Ferâhî, *Delâilü’l-Niẓâm*, 104-105

⁴⁹ Robinson, *a.g.e.*, 273; Mir, Hz. Peygamber’in namazlarında okuduğu çok sayıda surenin Islâhî’nin sure çiftleri projesine uymadığını söylemektedir. Geniş bilgi için Şevkani’nin *Neylû’l-Ertâr*’ının *Kitâbu’s-Salât* bölümüne bakılabilir. (Mir, *a.g.e.*, 83)

1. (1-5): 1 Mekkî, 2-5 Medenî
2. (6-9): 6-7 Mekkî, 8-9 Medenî
3. (10-24) 10-23 Mekkî, 24 Medenî
4. (25-33) 25-32 Mekkî, 33 Medenî
5. (34-49) 34-46 Mekkî, 47-49 Medenî
6. (50-66) 50-56 Mekkî, 57-66 Medenî
7. (67-114) 67-109 Mekkî, 110-114 Medenî⁵⁰

İslâhî her sûre grubu için bir *amûd* belirlemektedir:

1. Şeriat veya hukuk.
2. İbrahimî din
3. Hak ve batıl arasındaki mücadele ya da bununla ilgili İlâhî kanun
4. Hz. Peygamber'in statüsünün gerçekliği, *risalet*
5. Allah'ın birliği
6. Ahiret
7. İnanmayanlar için uyarı

İslâhî'nin 7'li sınıflandırmasından 1, 2, 4, 5 ve 6. gruplar, hocası Ferâhî'nin 9'lu sınıflandırmasının 1, 2, 5, 6 ve 7. gruplarıyla tamamen örtüşmektedir. Diğerlerinde ise bazı nüanslar vardır. Ferâhî Hac/22 sûresini Medenî kabul ederken İslâhî Mekkî kabul etmektedir. Aynı şekilde Ferâhî Nasr/110 sûresinin Medenî, Tebbet/111⁵¹ ve İhlas/112 sûrelerinin Mekkî, Muavvezeteyn'in/113-4 ise Mekkî veya Medenî olduğunu belirtmemesine karşılık, İslâhî Nasr, Tebbet, İhlas ve Muavvezeteyn'in Medenî olduğunu söylemektedir. Hz. Osman'ın Mushafındaki tertibe baktığımızda (elimizdeki Kur'an tertibine göre) Ra'd/13 sûresinin Medenî olduğunu görmekteyiz; fakat hem Ferâhî hem de İslâhî bu sûreyi Mekkî kabul etmektedirler. İkisinin de Mekkî dedikleri Rahman/55, İnsan/76, Beyyine/98 ve Zilzâl/99 sûrelerinin elimizdeki Mushaf'larda Medenî oldukları görülmektedir.⁵² Ayrıca bu grupta Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler ya da Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetler konusu kapalı bırakılmıştır.

⁵⁰ Mir, *a.g.e.*, 89

⁵¹ İslâhî'ye göre Tebbet suresi Medine'de nazil olmuştur: 'Ebu Leheb'in gücü kırılacak' (Mir, *a.g.e.*, 92)

⁵² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara: TDVY 1985 (5. baskı) 79-83

İslâhî'nin 7'li gruplamasını inceleyen N. Robinson'un bazı analiz ve eleştirileri de kayda değerdir:

7 grubun (G) içindeki her bir bölüm farklı uzunluktadır (G.1:160 sayfa (s), G.2:103 s., G.3:206 s., G.4:101 s., G.5:126 s., G.6:65 s., G.7:74 s.). Bununla birlikte gruplar arası geçişin kolaylıkla farkedildiği gözlemlenmektedir. Bu ayrım sûrelerin çok iyi yapılandığını göstermektedir. Her grubun *amûd*'u o grup içindeki baskın konudur; yoksa bazı temalar değişik gruplarda da geçmektedir. Sözgelimi, ahiret'le ilgili Fatiha sûresinde de bir şeyler bulmak mümkündür, fakat bu konu 6. grubun ana temasıdır. Buradaki en büyük problem grup içindeki baskın temanın grup içinde bulunan her bir sûrede ana konu gibi görünmemesidir.⁵³

Robinson'nun da belirttiği gibi İslâhî sûrelerin Mushaf'taki tertibinin uzunluk sırasına göre düzenlendiğini kabul etmemektedir.⁵⁴ Çünkü o da hocası Ferâhî gibi elimizdeki sûre ve âyetlerin tertibinde bir dizi hikmet yumağının varlığını kabul etmektedir. Ayrıca İslâhî'nin bu yaklaşımında, Mekkî ve Medenî sûreleri bir araya getirerek bu iki grup (Mekkî-Medenî) arasında keskin duvarların, farklılıkların olduğuna inanan oryantalist söylemi de kökten reddettiği görülmektedir.

2. Sûre Çiftleri

İslâhî için sûreleri ikişer ikişer eşleme konusu çok daha önemlidir. İslâhî'ye göre, Kur'an'ın mevcut tertibi sûreleri çift çift okumayı gerektirmektedir. İslâhî, her sûrenin Kur'an'da özel bir yerinin olduğunu kabul etmekle beraber, genel olarak her bir sûrenin bir başka sûreyle bütünleştiğini ve sûre çiftlerini oluşturduğunu savunmaktadır. Başka bir ifadeyle her bir sûre kendi çiftiyle tamamlanır ve bu sûre çiftleri diğer sûre çiftlerinden farklılık arzederler.⁵⁵ Sûre çiftlerindeki bir başka özellikte her iki sûrenin aynı *amûd*'a sahip olmasıdır.

⁵³ Robinson, *a.g.e.*, 278-280

⁵⁴ *A.g.e.*, 280

⁵⁵ Mir, *a.g.e.*, 75

Bununla beraber her iki sûre *amûd*'u ve sûrenin içeriğini farklı açıdan ele alır.⁵⁶ Islâhî'ye göre sûre çiftlerinin genel özelliklerini Mir şu şekilde sıralamaktadır:

1. *İcmâl-tafsîl*; sûrenin birisi ana konuyu özetle verir diğeri ise birincisini tamamlayacak şekilde konuyu detaylandırır. Sözelimi Müzzemmil sûresi Hz. Peygamber'in (sav) omuzlarına Allah (cc) tarafından sorumluluğun yükleneceğinden bahsederken Müddessir sûresi, bu sorumluluğun neler olduğunu ve onu nasıl yerine getireceğini anlatmaktadır.
2. Genel prensip-örnekleme; biri önemli bir prensibi belirtir diğeri bu prensibi örnekler. Tîn sûresi insanın iyilik yapmadığı takdirde kendi kendini bitireceğini vurgular, Alak sûresi ise bu prensibe örnek olarak Kureyş'in tavrını gösterir.
3. Sûre çiftlerinin ortak bir konuyu farklı örneklendirmeleri; Yûsuf ve Ra'd sûreleri iyiliğin kesinlikle kötülüğe üstün geleceğini belirtir. Yûsuf sûresinde bu tarihi bir olayla, Ra'd da ise insan aklını tabiatta olan olaylara çevirerek gerçekleştirilir.
4. Çifte bulunan her bir sûre önemli bir konunun farklı yönlerine vurgu yaparlar. Bakara ve Âl-i İmrân iman üzerinde dururken birisi yahudilerin tutumlarına diğeri hıristiyanların tutumlarına vurgu yapar.
5. Biri olaya diğeri sonuca vurgu yapar; Fîl sûresi Allah'ın (cc) Kureyş'e Ka'be'yi harici saldırıdan korumasını anlatırken, Kureyş sûresinde Allah'ın (cc) bu lütfuna karşı Kureyş'in Ka'be'nin Rabb'ine ibadet etmesi gerektiği sonucu vurgulanır.
6. Sûre çiftlerinin zıtlıkların birliğini temsil etmeleri; Sözelimi Talak sûresi düşmanlıkta Allah'ın hududlarının nasıl korunacağını dile getirirken Tahrim sûresi sevgide bu hududların nasıl yerine getirileceği üzerinde durur.⁵⁷

Islâhî'ye göre sûre çiftleri yukarıda belirtilen özelliklerden bir veya daha fazlasını gösterebilirler. Kur'an'da bulunan 82 sûre çok açık bir şekilde çift

⁵⁶ *A.g.e.*, 77

⁵⁷ *A.g.e.*, 77-78

oluşturmaktadır. Açık olmasa da 16 sûrenin de⁵⁸ bir şekilde bu kategoriye girdiği gözlemlenmektedir. 3 sûre,⁵⁹ kendilerinden önce gelen sûrelerde kısaca anlatılanları açıkladıkları için, ilave kabul edilmiştir. Fatiha sûresi de özel konumundan dolayı çift oluşturmamaktadır. Ahkâf, Muhammed, Feth, Kamer, Rahmân, Vâkıa, Hadîd, Mümtehine, Münâfikûn, Teğâbun, Mütaffîfîn ve İnşikâk sûreleri de bir şekilde Islâhî'nin çift oluşturamadığı sûrelerdir. Sûre çiftleri sûre numaralarına göre şu şekildedir:

2-3, 6-7, 10-11, 12-13, 16-17, 18-19, 20-21, 22-23, 25-26,
27-28, 29-30, 31-32, 34-35, 36-37, 38-39, 42-43, 44-45, 50-51,
52-53, 61-62, 67-68, 69-70, 71-72, 73-74, 75-76, 77-78, 79-80,
81-82, 85-86, 87-88, 89-90, 91-92, 93-94, 95-96, 97-98, 101-
102, 103-104, 105-106, 107-108, 109-110, 113-114.⁶⁰

Mir, Islâhî'nin sûre çiftlerinin Kur'an'ı bütünlüğü hem tematik hem de yapısal yönden göstermesi açısından çok önemli olduğunu belirtmekle birlikte sorunsuz bir metot olmadığını söylemektedir. Islâhî Kur'an'ın her bir sûresini çift gruplara ayıramamaktadır. Ayrıca Islâhî bazı sûreleri tefsirinde iki kez (55-56, 56-57 vb) eşleştirmektedir. Çiftler arasında kalan sûreler de (60) kapalılıklarını sürdürmektedir. Bazan da sûreler ikişer çift olmaktan ziyade üçer veya dörder grup oluşturuyor gibi gözükmektedir. Bunlara rağmen Islâhî bu konularda doyurucu açıklamalar getirememektedir.⁶¹

Sonuç

Ferâhî'nin ortaya koyduğu ve Islâhî'nin geliştirerek tefsirinde uyguladığı bu te'vîl metodolojisinde, *nazm* teorisi merkezi oluşturmaktadır. Kur'an'ın konusal (tematik) ve yapısal bütünlüğünü (*nazmın*) üç düzeyde (müstakil sûrelerde, sûre çiftlerinde ve sûre gruplarında) ele alan Islâhî ikincil kaynakların verdiği bilgilere göre Kur'an'ın anlaşılmasında yeni açılımlar sunmaktadır. Bununla beraber bu ilginç yaklaşımı bize tanıtan Mir, (Ferâhî ve) Islâhî'nin tezinin güçlü bir hipotezden öteye geçmediğini belirtmektedir. Bu okuma tarzı, Kitab-ı

⁵⁸ Bu sureler: 4-5, 8-9, 14-15, 40-41, 58-59, 65-66, 99-100, 111-112

⁵⁹ Bu sureler: 24, 48, 33

⁶⁰ Mir, *a.g.e.*, 76

⁶¹ *A.g.e.*, 80-83

Mukaddes okumalarının en son safhası olan yapısalcı (özellikle anlatım bilimi ışığındaki okuma biçimleri) yaklaşımı benimseyen bazı Batılılar için göz ardı edilecek bir gelişme değildir. Batı'da son dönem Kur'an çalışmalarını inceleyenler Islâhî'nin etkisini çok sayıda araştırmacının üzerinde rahatlıkla görebilecektir. Bu nedenle Mir'in yukarıda kaydettiğimiz yorumunun biraz acele verildiği kanısındayım. Çevirisinin yapılacağını işittiğim bu tefsirin en kısa zamanda Türk okuyucusuna sunulması temennisiyle...